Milliy va umuminsoniy g'oyalarni tarannum etgan buyuk siymo

Азим Тошкентнинг марказида ташкил этилган Адиблар хиёбони халқимизга муносиб ҳадя бўлди, десак муболаға эмас. Бу масканда адабиётимиз ривожига улкан ҳисса қўшган бир қатор улуғ сиймоларнинг ҳайкаллари ўрин олган. Улардан бири улуғ аждодимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳайкалидир.

Улуғ шоҳ ва шоир Бобурнинг қолдирган илмий-адабий мероси нафақат халқимиз, балки дунё тамаддунига қўшилган муносиб ҳиссадир. Бу борада сўз кетганда, биринчи навбатда, унинг "Бобурнома" асари тилга олинади. Шубҳасиз, Бобур асарларининг энг машҳури ва дунё бўйича кўп бор тадқиқ этилгани ҳам ушбу мемуардир. Гарчанд, муаллифнинг ўзи уни "Вақойеъ" ("Воқеалар") деб атаган ва асар саҳифаларида бот-бот ушбу номни такрор этган бўлса-да, у "Бобурнома" номи билан танилган. Бунга сабаб Бобуршоҳнинг набираси Акбаршоҳнинг кўрсатмаси билан китобнинг форс тилига қилинган илк таржимаси шундай аталганидир. Кейинчалик дунёга ҳам кўпроқ мазкур форс тилидаги таржималари ёйилиб кетгани боис, асар ушбу ном билан машҳур бўлади.

МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ ҒОЯЛАРНИ ТАРАННУМ ЭТГАН БУЮК СИЙМО

Изланишлар шуни кўрсатдики, айнан форс тилидаги "Бобурнома" қўлёзмалари дунё фондларида ўттиздан ортиқ бўлгани ҳолда, аслият — туркий (ўзбек) тилидаги нусхалари 17 ададни ташкил қилади.

Умуман олганда, Бобурнинг фанга маълум беш асари ("Вақойеъ", "Девон", "Аруз рисоласи", "Мубаййин" ва "Волидия рисоласи") қўлёзмалари дунёнинг Лондон, Париж, Истанбул, Элфинстон, Нью-Йорк, Вашингтон, Санкт-Петербург, Техрон, Ҳайдаробод, Исломобод, Тошкент, Боку, Душанбе каби шаҳарларидаги китоб хазиналарида сақланмоқда.

Шубҳасиз, дунё олимлари Бобурни нафақат ўз даврининг катта сиёсий арбоби ва улкан империя асосчиси, балки мазкур асарлари сабаб кенг миқёсдаги қомусий аллома сифатида ҳам тан олишади.

"Вақойеъ" XV аср охирлари ва XVI асрнинг ўттиз йиллигидаги Мовароуннаҳр, Эрон, Афғонистон ҳамда Ҳиндистон тарихига оид энг муҳим фактларни берувчи тарихий асар бўлиши билан бирга, ўша давр ва халқлар этнографияси, маданияти, адабиёти, мамлакатларнинг жуғрофияси, ҳайвонот ҳамда наботот (ўсимликлар) олами ҳақида ҳам муфассал маълумот берувчи уникал ёдгорлик сифатида эътироф этилади. Эндиликда эса ушбу асар ўз даври сиёсатшунослиги, жамиятшунослиги ва ҳатто психологиясини ўзида акс эттирган муҳим манба сифатида ҳам ном қозонмоқда. Шу кунга қадар у жаҳоннинг йигирмадан ортиқ тилларига таржима қилинди. Илмий зарурат тақозосига кўра, асар инглиз тилига тўрт бор, француз тилига икки бор, форс тилига уч бор ўгирилган. Илмий кўлами боис эндиликда унинг таржима ареали ҳам тобора кенгайиб бормоқда.

Бобурнинг ҳассос шоир сифатидаги қиёфасини лирик шеърлари жамламаси "Девон" кўрсатиб берса, унинг улкан адабиётшунос-назариётчи олимлигини "Аруз рисоласи" исбот этади. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрорнинг насрий битилган "Волидия рисоласи"нинг Бобур томонидан назмда эркин қилинган таржимаси эса унинг нафақат моҳир таржимон, балки тасаввуф илмидан чуқур хабардор эканлигини ҳам исботлайди.

Нисбатан кам ўрганилган "Мубаййин" ("Нурлар") асари эса Бобурни улкан фақиҳ — мусулмон қонуншунослигининг билимдони сифатида кашф этишга сабаб бўладиган мутлақо нодир асардир. Ушбу асарнинг тўлиқ номи "Мубаййин дар фиқҳ" бўлиб, ислом динининг беш рукнини мукаммал сурьатда бадиий йўл билан назмий усулда шарҳлаб берилгани боис аҳамиятли ҳисобланади. Бобургача ва ундан сўнг ҳам айнан шундай асар туркий адабиётда бошқа яратилган эмас. Муаллиф уни фарзандлари — Ҳумоюн ҳамда Камрон мирзога бағишлаган. Аслида ўзидан кейин мамлакатни бошқарувчи ушбу икки валиаҳди мисолида Бобур бутун миллатнинг эътиқоди соф, ақидаси рост, иймони мукаммал бўлишини мазкур асар орқали орзу қилган эди.

> *Шубҳасиз, дунё олимлари Бобурни нафақат ўз даврининг катта сиёсий арбоби ва улкан империя асосчиси, балки мазкур асарлари сабаб кенг миқёсдаги қомусий аллома сифатида ҳам тан олишади.*

Шу ўринда бир қизиқ жиҳат: Ҳиндистоннинг Рампур шаҳридаги Ризо кутубхонасида сақланувчи Бобур девонининг кичик қўлёзма нусхаси шоир ижодий меросини ўрганишда жуда муҳим ҳисобланади. У тўлиқ девон шаклида ҳам эмас, лекин шу манбанинг айрим саҳифаларида Бобурнинг тузатма-тахрирлари ва унинг ўз ёзуви (автографи) бор. Буни эса қўлёзманинг дастлабки саҳифасида Байрамхон ҳамда охирги варақ ҳошиясида Шоҳ Жаҳон (Бобурнинг авлоди) тасдиқлайди. Бундан бошқа бирорта Бобур дастхати маълум эмас. Унда

Ҳар вақтики, кўргасен менинг сўзумни
Сўзумни ўқуб соғинғасен ўзумни...

мисраларини муаллиф ўғли Ҳумоюнга атаб ёзиб қўйган. Бу билан Бобур мирзо фарзанди ҳар сафар шу битикларни кўрганда отасини эслаши ва айни дамда унга бағишлаб ёзилган асарларида васф этган улуғ ғояларни ўз ҳаётига сингдириши кераклигини уқтирмоқчи бўлади.

Маълумки, Бобур асарларини тор манфаатлар ҳамда шахсий омиллар учунгина битмаган. Унинг асарларидаги бош ғоя фарзанд камоли, миллат ва Ватан равнақига қаратилган.

Улуғ аждодимиз ўта иқтидорли ҳамда салоҳиятли ижодкор бўлгани боис асарларида улкан истакларни мавзу сифатида акс эттирган ва уларни ўз бадиий жозибасига мувофиқ жанрлар қолипида кўрсата олган. Айтайлик, "Вақойеъ" ("Бобурнома") асари, бир қарағанда, муаллифнинг хотиралари ҳамда шоҳиди бўлган тарихий воқеалар солномасидек туюлади. Бироқ унинг баёни, услуби, тили, воқеаларнинг тартибий жойлашуви, ёзилаётган ҳодисанинг кўлами, тавсифланаётган қаҳрамоннинг тасвири ва яна бошқа жиҳатлари эътиборга олинса, у тарихий-мемуар жанрдаги бутқул оригинал (ўзига хос) асар эканлиги маълум бўлади.

Албатта, Бобур ижодиётидаги муаллиф шахсияти билан боғлиқ ўринлар барчани доимо ўзига жалб этиб келади. У қатъиятли, жасур ҳамда ҳақиқатгўй инсон бўлган. Худди шу жиҳатлар бу нодир шахснинг нафақат "Вақойеъ"сида, балки бир қанча лирик шеърларида ҳам ўз аксини топган. Шундай асарларидан бири унинг 1528 йилда ёзилган "Қилиптур" радифли ғазалидир. Ғазал матлаъси шундай:

Ғурбатда ул ой ҳажри
мени пир қилиптур,
Ҳажрон била ғурбат манга
таъсир қилиптур.

Яъни мусофирликнинг ғариблигида ўшал қамарсиймо (ой)нинг ҳажри шоирни қаритди. У ўзини жуда сабрли ва иродали ҳисоблардию, лекин ҳижрон ва ғурбатда ўтган йиллар унга ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади.

Ғазал мақтаъси эса қуйидагича:

Сендин бу қадар қолди йироқ,
ўлмади Бобур,
Маъзур тут, эй ёр,
ки тақсир қилиптур.

Яъни Бобур шунча йил давомида сендан йироқларда қолдию ўлмади: эй ёр, уни маъзур тутгинки, худди шу иши сенинг олдингда айбдир.

Хўш, Бобуршоҳ бутун умри давомида интилиб, жангу жадалларда шижоат кўрсатиб, фитнаю балоларни енгиб, дилдан куйиб, эслаган ва охирида узр сўраётган бу "ёр" ким бўлди экан?

Шубҳасиз, иймонли бир мўмин сифатида Бобур Мирзо Тангри таоло висолидан ноумид бўлмаган ва уни кўп васф этган. Қолаверса, реал маҳбубага қарата битилган ошиқона тизмалари ҳам кўп. Лекин юқорида зикри кечган шеърдаги "ҳажри пир" қилган "Ёр"ни эса биз бу ўринда камоли қониқиш билан — Ватан, дея оламиз. Бу эътироф, ахир катта бир давлатнинг ҳукмдори ҳамда улуғ ишларни амалга оширган шахс — Бобур мирзонинг кўнгил изҳори эмасми?! Фақат ўз-ўзига талабчан ва танқидий ёндашувчи одамгина бу таҳлит "ёрила" олади.

Демак, ижодкорнинг мавқеи ҳамда унинг улуғ манфаатларни, аниқроқ айтганда, миллий ва умуминсоний ғояларни кўзда тутиб ижод этган битиклари бир нуқтада бирлашганда чин маънодаги жаҳоний тамаддунга ҳисса бўла оладиган асарлар пайдо бўлишини Бобур каби буюк шахслар ижодиёти орқали кўришимиз мумкин.

Отабек ЖЎРАБОЕВ,
ЎзРФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи илмий ишлар бўйича директор ўринбосари, филология фанлари номзоди, доцент.